

НАУКОВІ ДОПОВІДІ

*Власенко Валерій Павлович,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

КОНТЕКСТ ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

Категорії та поняття, сформульовані юридичною наукою, є інструментом пізнання, способом розуміння та фіксації здобутих правових знань. У цих категоріях накопичено та систематизовано змістовні й предметні знання про правничу дійсність. У кожній галузі юридичних наук виокремлюються усталені правові категорії як найбільш загальні та фундаментальні поняття, що вживаються у правознавстві і юридичній практиці, зміст яких визначається особливістю предмета юридичної науки, що виступає складовим елементом методу юриспруденції й теорії державно-правової організації суспільства [1, с. 53].

Розуміння контексту як юридичної категорії передбачає аналіз академічних інтерпретацій зазначеної дефініції. Так, у термінологічній енциклопедії «Контекст» (від лат. contextus – поєднання, зв'язок) – семантико-граматична й комунікативна єдність певного текстового елементу (слова, висловлення, періоду) [2, с. 252], в Енциклопедії сучасної України «Контекст» – сукупність обставин, від яких залежать значення або сенс будь-якого знака, вислову, тексту, дії [3], у Великому тлумачному словнику сучасної української мови «Контекст» – 1) закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його складу; 2) розглядається як ціле, яке зв'язує і пояснює які-небудь явища, факти [4, с. 567].

Контекст є засобом розуміння та представлення предметних областей і процесів прийняття рішень та інтеграції методів системного і ситуаційного аналізу. За допомогою його визначають поняття й конструкції, які сприяють зрозуміти природу, цілі та значення окремих сутностей [5, с. 231].

Ю. П. Чаплінський та О. В. Субботіна контекст розглядають як будь-яку інформацію, що може бути використана або характеризує процес розв'язання проблемних задач; як концептуальну або інтелектуальну конструкцію, що складається з понять в межах відповідних контекстних областей та допомагає зрозуміти, проаналізувати та використовувати природу та значення через елементарні сутності у відповідному середовищі або обставинах [6, с. 150].

В юриспруденції контекст охоплює як внутрішні елементи правової системи (структуру норми, системні зв'язки, принципи), так і зовнішні чинники (суспільні відносини, наміри суб'єктів, специфіку обставин), що дозволяє розглядати правові явища не ізольовано, а у взаємозв'язку з реальними умовами їх існування та застосування. Наприклад, Велика Палата Верховного Суду звернула увагу на те, що для визначення того, чи можуть бути певні

діяння кваліфіковані як воєнні злочини, важливим є суспільний контекст, у якому вони вчинені [7]. У такому разі контекст є вагомим чинником у процесі прийняття рішень, допомагає визначити, яка інформація необхідна для підтримки прийняття рішень та представляється множиною взаємопов'язаних компонентів [5, с. 231].

На основі зазначеного вище контекст у юридичній науці можна визначити як сукупність текстуальних, нормативних, соціальних, історичних та фактичних умов, у межах яких формується, існує й застосовується норма права, і які визначають зміст, мету, юридичні наслідки правореалізації та правотлумачення. До прикладу, на переконання О.В. Білоус в адміністративному судочинстві правила та прийоми контекстуального розуміння понять і категорій доцільно визначати наступним чином: прийом гармонійного читання – зміст понять або категорій, що стосуються одного інституту адміністративного процесу або процесу загалом, повинен тлумачитися таким чином, щоб зробити їх сумісними, а не такими, що суперечать один одному; пов'язані слова мають значення одне для одного; поняттям надається те значення, яке з ними пов'язується в певному колі суб'єктів; якщо в законодавчому акті не визначено тим чи іншим способом значення юридичних термінів, їм слід надавати те значення, в якому вони вживаються в актах тлумачення або в юридичній доктрині тощо. Контекстуальне тлумачення норм права передбачає соціокультурні контексти (аналіз норм в контексті філософських концептів, соціальних цінностей тощо), правозастосовні контексти (тобто враховується судова практика), ситуаційні контексти (обставини справи) [8, с. 7].

Теоретичні та прикладні питання контексту важливого значення набувають в юриспруденції через низку положень міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права під час дослідження воєнних злочинів. Зокрема, Н. О. Антонюк зазначає, що контекстуальний елемент як наскрізна ознака воєнних злочинів диференціює кримінальну відповідальність, оскільки змінює кримінально-правову оцінку вчиненого з урахуванням контексту збройного конфлікту, суб'єкта, який вчинює злочинне посягання, його усвідомлення факту конфлікту [9, с. 31].

У загальному розумінні юридичний контекст у міжнародному праві має складну, багаторівневу природу, оскільки міжнародне право функціонує в середовищі множинності держав, правових систем і політичних інтересів. На відміну від національного права, де контекст обмежується рамками однієї правової системи, у міжнародному праві він охоплює глобальні та міждержавні чинники, а також спеціальні механізми правотворчості та правозастосування.

Застосування норм міжнародного права можливо охарактеризувати з'ясувавши низку контекстуальних аспектів, серед яких доцільно виокремити багаторівневий (комполітний) нормативний контекст та контекст загальних принципів міжнародного права. У першому контексті це означає те, що норми права застосовуються не ізольовано, а у взаємодії з міжнародними договорами, рішеннями міжнародних судів, резолюціями міжнародних організацій, нормами національного законодавства. Контекст загальних принципів міжнародного права означає те, що застосування міжнародних норм завжди здійснюється

крізь призму принципів незастосування сили, суверенної рівності, територіальної цілісності, захисту прав людини, добросовісності та ін.

Міжнародне кримінальне право оперує нормами, які застосовуються в надзвичайно особливих умовах – у ситуаціях масового насильства, збройних конфліктів, атак проти цивільного населення чи геноциду. Тому контекст в міжнародному кримінальному праві не лише допоміжний елемент тлумачення, а структурно обов'язковий компонент юридичної кваліфікації.

Контекст при застосуванні норм міжнародного кримінального права має фундаментальні особливості, що відображені в Основних стандартах розслідування міжнародних злочинів. Зокрема, мова йде про два контекстуальні елементи, а саме: а) діяння скоєне у контексті міжнародного збройного конфлікту або неміжнародного збройного конфлікту і було пов'язано з ним; б) виконавець усвідомлював фактичні обставини, що засвідчували існування збройного конфлікту [10, с. 50].

Якщо контекстуальний елемент не встановлено, то діяння повинно кваліфікуватись як загальнокримінальний злочин. Контекстуальний елемент воєнного злочину полягає у встановленні того, що поведінка виконавця мала місце в контексті та була пов'язана з міжнародним збройним конфліктом, і того, що виконавець усвідомлював фактичні обставини, які встановлювали існування збройного конфлікту [9, с. 37]. Іншими словами контекст надає можливість встановити юридичну природу злочину, межі застосування норм, вид юридичної відповідальності та визначає стандарти, які мають бути дотримані в процесі доказування.

Таким чином, слід констатувати наявність спеціального предмету доказування у категоріях проваджень щодо воєнних злочинів, специфіка якого обумовлена особливостями кваліфікації з урахуванням побудови ст. 438 КК України, яка відсилає до норм міжнародних договорів та включає широке коло діянь, які можуть бути віднесені до воєнних злочинів виключно за доведеності контекстуальних обставин [11, с. 394].

Аналіз змісту та сутнісних властивостей контексту як юридичної категорії засвідчує, що він виступає ключовим методологічним інструментом сучасної юриспруденції, який забезпечує адекватне розуміння, інтерпретацію та застосування норм права. Юридичні категорії, в тому числі й категорія «контекст», відображають рівень наукової зрілості правової доктрини та слугують засобом теоретичного упорядкування правової реальності. Розгляд контексту в міждисциплінарному вимірі – від лінгвістичного нормативно-прикладного – показує, що його зміст виходить за межі суто текстуального тлумачення та охоплює комплекс соціальних, історичних, політичних і фактичних умов, без врахування яких правозастосування втрачає системність і передбачуваність.

У міжнародному гуманітарному та міжнародному кримінальному праві контекст набуває особливої правової ваги, адже виконує роль диференціації кримінальної відповідальності та є обов'язковим елементом юридичної кваліфікації воєнних злочинів. Саме контекстний елемент дозволяє встановити зв'язок діяння зі збройним конфліктом, визначити характер поведінки

виконавця, а також відмежувати воєнні злочини від загальнокримінальних правопорушень. У цьому аспекті контекст функціонує як нормативно-фактична матриця, через яку здійснюється правова оцінка діянь та формується предмет доказування у відповідних кримінальних провадженнях.

Отже, контекст виступає універсальною та водночас спеціалізованою юридичною категорією, що забезпечує єдність праворозуміння, точність тлумачення правових норм та об'єктивність правозастосування. Його дослідження має фундаментальне значення для розвитку теорії права, вдосконалення механізмів кримінальної кваліфікації та формування ефективної моделі міжнародного правосуддя, здатної адекватно реагувати на складні явища сучасних збройних конфліктів.

Список використаних джерел

1. Митрофанов І.І. Категорії юридичної науки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 53–56
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля. Київ. 2006. 718 с.
3. Лісовий В. С. Енциклопедія Сучасної України, редкол. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін., т. 14. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2014. URL : [https://esu.com.ua/article-5031#:~:text=%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A2%D0%95%CC%81%D0%9A%D0%A1%D0%A2%20\(%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%BB%D0%B0%D1%82.,%D1%81%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%20%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D1%87%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%83](https://esu.com.ua/article-5031#:~:text=%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A2%D0%95%CC%81%D0%9A%D0%A1%D0%A2%20(%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%BB%D0%B0%D1%82.,%D1%81%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%20%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D1%87%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%83)
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голова ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун». 2001. 1440 с.
5. Чаплінський Ю. П., Субботіна О. В. Контекстно-онтологічні аспекти прийняття рішень. *Artificial Intelligence*. 2022. № 1. С. 229–237.
6. Чаплінський Ю.П., Субботіна О.В. Онтологія та контекст при розв'язанні прикладних задач прийняття рішень. *Штучний інтелект*. 2016. № 2. С. 147–155.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02 2024, справа № 415/2182/20. URL : <https://zakononline.ua/court-decisions/show/117555176>
8. Білоус О.В. Контекстуальне тлумачення понять та категорій адміністративного судочинства: основні прийоми та правила. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування. Серія 2021. № 1. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/issue_1_2021_01/issue_1_2021_01
9. Антонюк Н. О. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 30–38. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2023_5_5
10. Basic Investigative Standards Manual for Documenting International Crimes in Ukraine. Global Rights Compliance. 2023. 490 p. URL :

<https://www.asser.nl/media/796394/basic-investigative-standards-manual-for-documenting-crimes-in-ukraine.pdf>

11. Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів: предмет доказування SUI GENERIS. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 394–398.

*Дорошук Ніна Олександрівна,
професор кафедри теорії, історії та філософії права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат історичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ ДЕРЖАВ

Питання типологізації держав, як одного з основних методів пізнання закономірностей історичного державно-правового розвитку, наразі залишається актуальним для сучасної історико-юридичної науки. Попри існування досить значного масиву наукових досліджень, досі не визначено єдиного критерію, за яким держави можливо було би класифікувати на типи. Серед найбільш поширених підходів, які визначаються сьогодні дослідниками, є формаційний та цивілізаційний. Однак аналіз наукових публікацій та історичних джерел дає підстави для висновку про те, що окремі дослідники послуговуються деякими сфальсифікованими матеріалами більш ранніх публікацій. Розглянемо детальніше сутність та аргументацію названих підходів.

Основою формаційної типології є підтасоване радянським академіком Василем Струве вчення Карла Маркса про суспільні формації. Так, В. Струве історію розділяє на п'ять соціально-економічних формацій: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, буржуазну та комуністичну, першої фазою якої соціалістична. Цю концепцію сучасні дослідники і поклали в основу формаційної типології держав, називаючи її «марксистською».

Поняття суспільної, або соціально-економічної формації, радянським академіком дійсно було запозичено із роботи К. Маркса «До критики політичної економії» [1, с. 7]. Соціально-економічною формацією К. Маркс називав суспільство на певному ступені історичного розвитку, яке характеризується певним способом виробництва, що визначається єдністю продуктивних сил і виробничих відносин. Продуктивними силами вчений називав засоби виробництва (знаряддя праці і предмет праці) та людей з їх умінням працювати. Виробничі відносини – це відносини, у які вступають люди у процесі виробництва. Спосіб виробництва матеріальних благ К. Маркс називав економічним базисом, на основі якого формується надбудова – сукупність політичних, суспільних, правових, ідеологічних, культурних та інших інститутів і відносин. Таким чином до надбудови належить держава, право, політичні організації, вчення, тощо. Базис і надбудова перебувають в